szíveskedjék felvilágosítást adni a következő kérdésekre: 1. Sorolja fel munkámban a folklorisztikai tudatlanságokat. 2. Mondja meg, hol jár pórul tárgyam is, meg én is, mikor a félve került pszichológiához nyúlok. 3. Árulja el titkát, hogy kellett volna megfogni az érdekes tárgyat. 4. Sziveskedjék legalább pár eredeti gondolattal megvilágosítani azt, hogy szerinte a mese hogyan alakítja át a gyermek értelmi s érzelmi világát és szóljon valamit a mesével kapcsolatban az egyes lelki tényezők korrelációjáról. 5. Világosítsa meg az intelligenciának s a mese nem szeretésének viszonyát. 6. Fedje fel konkrét tényekkel az adat-táblázataimban lévő tudatlanságokat. 7. Mondja meg, hogy szerinte a mese-fajok hogy váltakoznak az én állításommal ellenkező módon a gyermek-korral. 8. Sziveskedjék nekem szolgálni azzal «a gyönyörű tanulsággal», hogy ő miként írt meg tudományos könyvet vagy cikket, amiből kitünik, hogy kiválóan jártas a folklorisztikában, pszichológiában és a pedagógiában. Továbbá kérem, sziveskedjék felelni még a következő kérdéseimre: 1. Igaz-e az az állítása, hogy én száz oldalon foglalkozom a mesével folklorisztikai szempontból? 2. Idézze könyvem azon helyeit, hol azt állítom, hogy «a primitiv mese célja erkölcsi vagy tanító», 3. Hol mondom én azt, hogy a gyermeknek népmese-kivonatokat kell adni? 4. Kit s hol idéztem könyvemben félreértve s miben értettem félre? 5. Idézze összefüggően — s ne más-más vonatkozású helyekről kapjon ki pár szót — hol mondom én azt, hogy a mese célja kultura. 6. Miért nem olvasta el könyvem 110. oldalán azt a részt, ahol megmondom, hogy miért nem dolgoztam fel a nem normális gyermekektől kapott adatokat? S ha elolvasta, miért állítja azt, hogy nem dolgoztam fel? 7. Hogy érti azt, hogy a normális gyermekektől kapott adatokat se dolgoztam fel, holott egész könyvem épp erre támaszkodik s külön fejezet számol be az adatgyüjtés eredményéről (l. 111—155. old. s I—XXX. tábl.). 8. Sziveskedjék felvilágosítást adni arról a nézetéről, hogy mikép gondolja azt, hogy a félelemkeltés hasznos a gyermekre. És végül arra kérem Lakatos Pált, ne gondolja, hogy fenti felvilágosításkérésem sértett hiuságból vagy maliciából ered. Nem, én egészen komolyan kérem feleletét, felvilágosítását, mert, ha valóban tanulságosak lesznek, fel akarom használni könyvem második kiadásában. Én nem személyeskedést, hanem komoly ügyhöz méltó komoly s tanulságos kritikát várok. Ezt mindenkor hálával s köszönettel veszem, még akkor is, ha nem kedvező.

Budapest, 1918 június 12. *Nógrády László.*

III. *Viszonválasz.* Igazán kényes helyzetbe juttatott a két nyilatkozat. Az egyik, az első, kijelenti, hogy tőlem nem kér semmiféle

tanácsot, a második pedig a kérdések egész áradatát zúdítja ártatlan fejemre. Ezzel a gyors elégtétellel ilymódon az első kijelentés lesujtó volta imaginárius sá válik.

A *M. Gy. T.* nyilatkozatára csak röviden felelek. Eszem ágában sem volt a Társaságot, melyet föltétlenül nagyrabecsülök, megtámadni. Csak azt akartam, hogy könyvkiadásainál óvatosabb legyen. Itt tehát alapos félreértésről van szó, mert én nem a könyvkiadóvállalatot tartom selejtesnek, hanem annak csak *egyes* megjelent munkáit, melyeket bírálatomban érintettem is. A *M. Gy. T.* utóvégre nem magánszemély, ennyi kritikát feltétlenül elbír, a rosszakarat pedig teljesen távol állott tőlem. Helyes irányba akartam terelni az érdemes Társaság könyvkiadói vállalatát, egyéb semmit. És még egy szerény megjegyzést kockáztatnék meg az I. válasszal szemben. *Kritikát nem kér az ember, hanem: kap.* E tekintetben semmiféle érzékenységnek helyet nem adhatok. Megnyugtató érzéssel veszem egyébként tudomásul, hogy Nógrády László a művének megjelenésében ártatlan. A németre való fordítás pedig nem érv, hiszen rossz munkát is lehet németre fordítani.

A második nyilatkozat, mint említém, a kérdések egész özönét zúdítja felém. Nem zúgolódom, megfelelek minden egyes kérdésre, bár nem titkolhatom el azt az aggályomat, hogy ilyen módon túlságos erővel irányul a fény a kritikára és elterelődik az eredeti megvilágítandó tárgyról. Már pedig mégis csak fontosabb, azt hiszem, hogy a fény oda világítson, mert utóvégre a kritika is alkotás, de mi lesz, ha a szerzők csak a kritikusoktól követelik meg mindazt, amit ők maguk kissé felületesen kezeltek.

A szerző tiltakozik a kritika keménysége ellen és nekem adja fel mindazokat a kérdéseket, melyekkel ő adós maradt. Szigorú vizsgálat alá fog engem, aki igazán annál ártatlanabb vagyok, mert nem én írtam könyvet a «*meséről*». Jobb lett volna, ha a szerző mindjárt maga felelt volna e szigorú kérdésekre, legalább pótolhatta volna amennyire-annyira a könyvében előforduló hiányokat, de ő nem ezt teszi, hanem szarkasztikus megsemmisítő szigorúsággal felém fordítja «a botnak mindkét végét».

De azért örülök a kérdéseknek, mert alkalmat adnak, hogy bírálatomat kiegészíthessem és egyet-mást alaposabban megokolhassak, bár semmi kedvem sincs ahhoz, hogy ennek a gyenge könyvnek netalán megjelenő újabb kiadásához segítő kezet nyujtsak. Ezen a könyvön nem lehet javítani, ezt újból kell megírni. Egyébként igen kellemes helyzetben vagyok, hogy a viszonválasz megírásakor már nemcsak egyedül állok a Nógrády könyvéről való véleményemmel, hanem az azóta megjelent bírálatok is velem egy nézeten vannak.

Tárgyilagos akarok lenni s magam helyett inkább *Tolnai Vilmost* és *Ganyó Vilmost* szólaltatom meg.

1. A folklorisztikai tudatlanságokról, hogy személyeskedéssel ne vádoljon se a szerző, se a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Tolnai Vilmost idézem, kit mindkét fél szaktekintélynek ismer el ebben a kérdésben: «Nincs elég terem arra, hogy e származtatás ellen támadt aggályaimat felsoroljam, de engem ez a tisztán élettani magyarázat nem elégít ki; a szerző a «biológia» szót varázsigének tartja ugyan, mely minden titok zárát felpattantja ugyan, de a további tárgyalások folyamán igen sokszor kénytelen a régebbi, sutba dobott elméletekhez, még a Grimm-féle mythológiai magyarázatokhoz is fordulni, a kiiktatott æsthetikai érzék nélkül pedig egyáltalán nem tud ellenni. A biológiának egyetemes magyarázattá tétele *nagyon erőszakos eljárás, vagy legalább is elhamarkodott általánositás,* melyet egyes mese-egyénekre való alkalmazás sokszorosan megcáfolna. *Nincs meg eléggé (t. i. a szerzőben) a mesekutatáshoz szükséges folklorisztikai és műfajtörténeti iskolázottság és fegyelmezettség.* A mesemotivumokról szóló III. fejezet sok kifogásolni valót ébreszt az emberben. Az V. fejezet, mely a mesekönyvekről szól, sokszor azt az érzést kelti, mintha *a szerző nem első forrásból dolgozott volna,* olyan száraz és kivonatszerű a tárgyalás. Magyar szempontból szükséges lett volna a XIX. század első felének gyermekirodalmát is bemutatni, nemcsak a népmese Katona-féle jegyzékét... Szóval ezen a téren *több philologiai pontosság nem árlott volna.* (Tolnai Vilmos bírálata a «Nemzeti Nőnevelés»-ben 1918. I—VI. füzet. 74—75. l.)

Még egy-két folklorisztikai botlás:

A 25. oldalon egy új fogalom, az *ember-totem!?* Mi ez? A totem vagy állat, növény vagy élettelen tárgy, igen ritkán pedig égi jelenség.

Egyáltalán nem lehet azt állítani, hogy «a lélek fogalmára később juthatott az ember, mint a totem fogalmára» (28. l.). A legprimitivebb totemisztikus törzs, az *arunták* vagy bármely más középausztráliai törzs ismeri a lélek fogalmát. *(Spencer and Gillen:* The Native Tribes of Central Australia).

A szerző az etnológiai terminológiával sincs tisztában. A három szál haj motivumát (34. l.) összefüggésbe hozza a külső lélekkel, pedig *Körperseele*-ről van szó *(Wundt).* A varázsigék hatékonysága nem tűr animisztikus, hanem kizárólag præanimisztikus magyarázatot. *(Mc. Culloch:* The primitiv fiction. 1909.)

31. lap. Ha a pszichoanalitikusok akár mesében, akár álomban előforduló állatokat sexuális szimbólumként magyaráznak, nem gondolnak arra, hogy ezt a metamorfózissal összefüggésbe hozzák. Sem

lélektanilag, sem bármilyen etnológiai tényből nem lehet arra következtetni, hogy a szimbólumképződés és a metamorfózis között kapcsolat van (*C. G. Jung:* Wandlungen und Symbole der Libido).

A 2., 3., 4., 5. és 7. számú kérdések mind a tárgy pszichologiájára vonatkoznak. Nógrádyt szivesen bevezetném ennek a tudománynak a misztériumába, de — fájdalom — ez a szűkre szabott hely nem alkalmas enemű oktatásra. De röviden mégis a következőket:

A mese pszichológiájának kutatásakor vizsgálnia kellett volna azt, hogy a gyermek érzelmi világa miképen közelíthető meg az adott módszerrel? A remény, a várakozás, a félelem, mint a feszültség érzelmei melyik korban, melyik intelligencia-fokon, milyen mesetipussal szemben mutathatók ki a legjobban? Az öröm és bánat, a baj (Schwermut), a szomorúság, mint kedv- és kedvtelenség érzelmének tényezői — hogy Wundt terminológiájával éljek — mikor és milyen korrelációban jelennek meg? És ha mindezeket a kérdéseket megvizsgáljuk, kiderül, hogy *a mese*, mint a költészet egyik alkotó része, *a lelki életnek fényüzése, mely az önfenntartáshoz éppenséggel nem szükséges s igy a biológia szép szava is elenyészik* (V. ö.: Ebbinghaus H.: Abriss der Psychologie. 1908.[2] 169. l.).

Arra vonatkozóan, hogy a mese hogyan alakítja át a gyermek érzelmi világát, tanulmányozza Nógrády az erkölcsi és vallásos érzelem fejlődését a gyermekkorban. Erről sokat olvashat *Ebbinghaus* Grundzüge-jének 2. kötetében, valamint a *Zeitschrift für Religionspsychologie*-ban s *Meumann* idevágó kitünő kutatásaiban (Zeitschrift f. päd. Psych. 13. kötet). A mese sokszor hasonló érzelmeket vált ki, mint a bibliai történetek. De természetesen itt megint jó pszichológusnak és filológusnak kell lenni, mert *nem szabad lélektani elemzését adni annak, ami nem mese.* «Érdekes a szerzőnek saját gyermekkorából származó meseemlékének lélektani elemzése (VIII. fejezet) — írja Tolnai i. h. 75. l. — csak az kár, hogy ez az emlék, Genovéva története, nem valódi mese a szó legszorosabb értelmében.»

A könyv egész pszichológiája ott borul fel, mikor a szerző össze-visszazavar minden fajta mesét. «Mesetörténeti szempontból a tanító mese egészen más irodalmi területre tartozik, a gyermeki lélekre való hatásuk is, Aesopus és utódainak termékei alapjában más természetüek, mint az igazi mese, ezeknek tárgyalását nem tartom idevalóknak» (Tolnai i. h. 75. l.).

Egyéb pszichológiai szempontokat pedig a feldolgozásra vonatkozóan bőven találhat *Ranschburg* klasszikus munkájában, az *Ueber Art und Wert klinischer Gedächtnismessungen*-ben és az inkább pedagógiai kérdést tárgyaló *Vergleichende Untersuchungen* c. dolgozatában. Ott meglátja: 1. hogyan kell ilyen érdekes tárgyat megfogni,

2. megtanulhatja, hogy a lelki funkciók és intelligencia, valamint a kor milyen viszonyba hozhatók egymással.

A 7. kérdésre már megfeleltem a *M. P.* 322. lapján.

A grafikonok nem felelnek meg a közölt táblázatoknak. (V. ö. *A* grafikon és XIII*a)* táblázat: 18 éves ott 93%, itt 92·4%.) De ez még a kisebbik baj. Hiba, hogy a grafikonok semmit sem mutatnak, sőt a szimmetrikus görbék megrajzolása egyenest zavart okoz. A közölt táblázatok ú. n. nyers tabellák, minden rendszer és logika nélkül. Ezeket kellene hozzáértőnek feldolgoznia. Pl. a II. tábl. imígy festhetne: 1. esztetikai, 2. ethikai, 3. logikai motivumok. Az I., III., V., X., XII., XV., XVII., XVIII., XIX., XXI., XXII. táblázatok teljesen avatatlan pszichológusként mutatják be a szerzőt. A lelki motivumokat kell kutatni s nem össze-visszaságban felsorolni minden adatot, akár értékes, akár értéktelen a gyermeki lélek megismerése szempontjából.

A 8. kérdésre csakugyan szolgálhatok egy gyönyörű tanulsággal. Kérem a szerzőt, vegye elő «*A Gyermek*» című folyóiratot és talál benne egy *N. L.* nevű kritikus urat, aki havonta egy-egy könyvcsaládot tartóztat le (ami ellen különben semmi kifogásom sincs), sőt halálra is ítél, pedig tudtommal az illető még sohasem írt könyvcsaládot.

Nógrády további kérdéseiben — melyeket 1*a)*, 1*b)*, stb.-vel jelölök — azt kérdi elsőnek, igaz-e, hogy száz oldalon foglalkozik a mesével *folklorisztikai* szempontból? Engedje meg, hogy én kérdezzem, vajjon igaz-e, hogy én bírálatomban ezt állítottam. Azt írtam, hogy kb. 100 oldalon elmondja, mi a mások véleménye a meséről, eredetéről, értékéről. A nagy bevezetés egyébként nemcsak nekem tünt fel, hanem *Tolnainak* is, ki a 232 oldalas munkáról azt írja, hogy «a könyv első fele, az I. fejezettől a VI.-ig, inkább a mese általános elméletével foglalkozik» (i. h. 74. l.).

2*a)* A szerző könyvének 102. lapja világosan megfelel a kérdésre.

3*a)* A Benedek Elek-féle népmesék bizony hol népmese-kivonatok, hol népmese-felöntések. Ezeket a Benedek-féle meséket túlontúl felmagasztalja a szerző (73. l.), pedig «mondatörténeti szempontból örök kár, hogy őket *megcsinálta,* mert a felismerhetetlenségig megváltoztatta, toldotta, *nyeste* (sic!) s akárhányszor eltorzította az eredetileg tiszta mondaelemeket (*Tolnai* i. h. 75, l.)

4*a)* Csak kettőt a sok félreértés közül: *J. G. Frazert* (Totemisme and Exogamy), kinek elméletét másodkézből ismeri a szerző, teljesen félreérti. Az animalismus nem esik egybe a totemismussal (34 l.: «a primitiv ember az állatot istenként tisztelte, totem volt») és *a totemek egyáltalán nem istenjellegüek.* — A 13. lapon is *félre-*

érti Leyent, ki csak egyes mesetípusokról állítja azt, hogy álomeredetüek. A mesét általában véve antropológiailag magyarázza.

5*a)* Olvassa el Nógrády könyvének 104. oldalát, ott összefüggően elolvashatja, hogy «*a mese hatását a kultura szóval jelöljük*» meg helyesen. Már mint a szerző szerint helyesen.

6*a)* Erre a kérdésre *Ganyó Vilmos* gyógyító pedagógus felel (Magyar Gyógypedagógia 1918. évf. III—VI. sz. 95. l.). «Azt írja a szerző, hogy a fizikailag vagy szellemileg fogyatékosoktól kapott adatokat külön nem dolgozta fel, mert a csekélyszámú adatban nem talált semmi olyat, ami szükségessé tette volna külön feldolgozásukat. Bizonyára ez a legkönnyebb elintézés. A vak, siketnéma, züllött, ideges és nyomorék gyermekből a mese nem éppen olyan hatást vált ki, mint a normális gyermekből. Hiszen a mesehatás *nem szerint* is változik. *Elfogadhatjuk-e, hogy az abnormis és normális gyermekek reakciói azonosak?*»

7*a)* Lásd a 2., 3., 4., 5. és 7. sz. kérdésekre adott feleletemet.

8*a)* *Egyetlen szóval sem írtam le azt, hogy a «félelemkeltés hasznos a gyermekre».* Ismét egy kis félreértés a szerző részéről.

Nógrády László válasza elején azt mondja, hogy szavaimat komolyan venni naivság volna. Kissé lejebb, a végén, kijelenti, hogy adataimmal komoly jóakarattal kíván foglalkozni. Ezt elégtétellel veszem tudomásul. Végül biztosítom a szerzőt, hogy amit birálatom feltárt, az nem rosszakarat, és ott is, ahol keményebb volt a szó, ezt a munka hívta ki maga ellen.[1] *Lakatos Pál.*

ÚJ KÖNYVEK.

1. Hazai művek.

A debreceni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások. Debrecen, 1918, Csáthy F. kis 8°.

Csige Varga Antal, A közoktatás kulturális és nemzeti feladatai. 95 l., 3·60 K.

Csűrös Ferenc, Debrecen közművelődési feladatai a háború után. 36 l., 1·20 K.

[1] A vitát ebben a vonatkozásban nem folytatjuk. Mint minden cikkért, a szóban levő bírálat tartalmáért is természetesen a szerző felelős. Mivel azonban az egyik válasz a bírálatban a M. Gy. T. és könyvkiadóvállalata ellen intézett támadást lát, a másik pedig személyeskedést és célzatosságot, ezért kijelentjük, hogy ha a kiadott bírálatot ilyennek tartanók, az a *M. P.*-ban nem jelenhetett volna meg. *A szerk.*